

Német–magyar nyelvi együttélés

Bevezetés

A tanulmány a magyar–német nyelvi kölcsönhatást olyan környezetben vizsgálja, ahol a magyart többségi nyelvként, a németet pedig kisebbségi nyelvként használják. A kisebbségi nyelvek különböző fajtái közül a német ebben az esetben egy anyaországgal rendelkező, ám mégis nyelvsziget-helyzetben lévő népcsoport kommunikációs eszköze. A kutatás számára mindez azért érdekes, mert a nyelv fejlődését így egy izolált helyzetben lehet nyomon követni, ami mindenképpen az anyaországi változásoktól eltérő eredményeket fog felmutatni.

A nyelvészeti kutatások szempontjából mindenekelőtt két dolog meghatározó: magának a nyelvnek a rendszernyelvészeti fejlődése, alakulása, illetve a nyelv és társadalom összefüggései, vagyis ki, mikor, hol melyik nyelvet használja és miért. Bizonyítható tény, hogy a kisebbségben használt nyelvek gyakran megtartanak olyan archaikus nyelvi elemeket és formákat, amelyek a zárt nyelvi közösségben már kihaltak (pl. a magyarországi német nyelvjárásban a többes szám második személy középfelnémet duális alakjai: *ēz* 'ihr' und *ηγ* 'euch'), a másik oldalon pedig az izoláltságuk miatt sajátos fejlődési irányban indulnak el. Nem lehet figyelmen kívül hagyni azt a tényezőt sem, hogy a kisebbségi nyelvek, nyelvjárások az együttélésük folyamán a többségi nyelv hatása alá kerülnek, és óhatatlanul átvesznek belőle bizonyos elemeket – ez a hatás elsősorban a lexikális egységekre jellemző, de grammatikai szerkezetekben is fellelhető. A kisebbségi nyelvek nyelvcsereje, ill. nyelvvesztése miatt ez a hatás napjainkban különösen felerősödött, illetve a családokban már csak a legidősebb generáció által használt nyelvjárás szerepét a fiatalabb generációnál gyakran az iskolában tanult irodalmi nyelv veszi át, amely presztízse a nyelvi kód teljes kiépítettsége miatt sokkal magasabb, mint a stigmatizált nyelvjárásé.

A magyarországi németek számára a második világháború végéig az egyes falvakban beszélt német nyelvjárás volt az elsődleges kommunikációs eszköz, a hétköznapi élet minden területén jól szolgált. Az anyanyelvként használt nyelvjárás átadása a családok generációi között természetes nyelvelsajátítással történt. A nyelven kívüli tényezőkkel, vagyis a szociális változások (pl. képzettség, urbanizálódás), a nagyobb mobilitás,

a tudományos-technikai fejlődés által keletkezett új jelentéstartalmakkal azonban a nyelvjárás nem tudott lépést tartani, így egyre inkább nominációs hiány lépett fel. A kommunikációs deficit oda vezetett, hogy a nyelvjárás egyre inkább a magyarhoz folyamodott innovációs nyelvként, mivel az irodalmi német kevésbé volt elérhető számára, illetve a beszélők kétnyelvűsége miatt ez kézenfekvőbb volt. Manapság a német és a többi kisebbségi nyelvjárást is már szinte kizárólag informális szituációkban, családon belül, barátok között használják.

Adatgyűjtés

A kutatás alapját és forrását a Csolnok faluban (Komárom-Esztergom megye) még ma is használatban lévő dunai bajor-rajnai frank keverék nyelvjárás képezi. Csolnok bányászfalu, ahonnan a bányaművelés miatt nem telepítették ki a németeket. Lakosainak száma 3253 (2010). A falu több, mint egyharmada vallja magát németnek. A mintavétel a csolnoki német dialektust egy olyan fejlődési szakaszában kívánja dokumentálni, amikor még alapnyelvjárásnak tekinthető, éppen ezért főképpen a legidősebb generáció tagjai közül (70 év felett) kerültek ki az adatközlők. Az ő családjaik generációk óta a falu lakosai, ugyanahhoz a szociolingvisztikai csoporthoz sorolhatók és nyelvi alapjaik is azonosak, így az általuk használt német nyelvjárással jól képviselik a csolnoki dialektust. Nyelvük, amely főként a paraszti élet szókincsén alapul, őrzi még a helyi dialektus minden jellegzetességét, és csak kevés interferenciajelenségről tanúskodik. A legidősebb generáció tagjai azok, akik elsődleges kommunikációs eszköznek tekintik a nyelvjárást, különösen, ha egymás között vannak. 28 adatközlő között 70 évnél fiatalabbak is találhatóak (ők a kötetlen beszélgetéseken vettek részt), azonban mindegyikük közel anyanyelvi szinten beszél a német nyelvjárást, és aktívan használja is azt.

A Magyarországi Német Nyelvtalasz (Fragebuch des Ungarndeutschen Sprachatlas-UDSA) kérdőívének segítségével elsősorban a fonológiai jellegzetességek, részben lexikális jelenségek lekérdezésére került sor. A kérdőív alapvetően 600 szócikket tartalmaz, amely azonban kiegészítésre került további 200 adatot tartalmazó szólistával, amely tulajdonképpen a délmagyarországi német nyelvjárások lekérdezésére készült, mert frank jellemzőket tartalmaz. Éppen ezért kiválóan alkalmas a csolnoki keverék nyelvjárás feltárására is.

A többi nyelvtani területhez általam összeállított kérdéskatalógus alapján készítettem célzott interjúkat, vagy adatközlőim szabadon folytatott

beszélgetéseiből vettem adatokat, mivel jelen kutatás a beszélt nyelv elemzését és rendszerezését tűzte ki célul. A direkt módszer azzal az előnnyel rendelkezik, hogy a beszélő az általa megszokott és számára természetes nyelvi szerkezeteket alkalmazza, és rendszerint nincs rá hatással az irodalmi német vagy a magyar nyelv. Hátránya sajnos, hogy az ily módon gyűjtött adathalmaz sokszor nélkülözi a heterogenitást, ami megnehezíti bizonyos szintaktikai jelenségek feltárását. A szabad beszélgetések egy dicséretes helyi kezdeményezés, az ún. „Schwowisch Dischkursch“ keretein belül zajlottak. Ezen özszejövelek nyelvi anyaga nagyon alkalmas a spontán beszéd megfigyelésére, illetve elemzésére. A direkt módszer e fajtája, a résztvevő megfigyelés, a beszélgetés fesztelen és természetes jellegénél fogva ugyanis kizárja az adatközlők interjúszituációként megélt negatív befolyásolását, és biztosítja a beszélgetések lehető legnagyobb természetességét. A nyelvi anyag diktafonnal rögzítésre, majd a későbbiekben fonetikus átírássá került.

Eredmények

A **fonetika-fonológia** területén a német dialektusban nem található magyar nyelvi interferenciahatás. A kölcsönzés folyamán a magyar nyelvből átvett szó teljesen a német nyelvjárás hangtani szabályosságait veszi magára. Ezek közül a magyarországi német nyelvjárások egyik leggyakoribb artikulációs jellemzője a zöngétlenedés (lenizáció): *pagantsch* (bakancs), *petjaar* (betyár).

Az *r* hang vokalizálása is erőteljes jellemzője a német nyelvjárásnak, így történik ez a *noch tashoa* (der Reihe nach – sorban) kifejezésben: a magyarból átvett *sor* (Reihe) szót diftongizálja a nyelvjárás.

Ajakkerekítés elhagyása történik például a *tschees* (csósz) szó átvétele esetében, így lesz az *ö*-ből *ee* hang. Érdekes módon az ajakkerekítés elhagyása – mint rajnai frank karakterisztikum – teljességgel megvalósul a csolnoki nyelvjárásban, aminek eredményeképpen egyáltalán nem található meg benne az *ö* és *ü* hang, helyükre az *e/ee* és *i/ii* lépnek.

Jellemző továbbá a szóvégi hangsúlytalan magánhangzó gyengítése: *pundə* (bunda – Pelzmantel).

Találhatunk olyan jelenségeket is, amelyeket körültekintéssel kell kezelni. Az *n* mássalhangzó palatalizációja gyakori jelenség a bajor nyelvjárásban. Ez akár könnyen félrevezető is lehet a magyar *ny* hanghoz való hasonlósága miatt, de ez ténylegesen tipikus közép-bajor jelenség: *njeht* (Knecht), *njepəl* (Knöchel – boka),

njoofl (Knoblauch – fokhagyma) (Kranzmayer 1956: 71 f.), (Schirmunski 1962: 401). A magyarból átvett *njaufə* (nyávog) és *njaralni* (nyaralni) igék esetében természetesen a magyar *ny* hang megtartásáról van szó.

A palatalizált *t* hangot csak a magyarból átvett jövevényszavakban találjuk meg, a német nyelvjárásban amúgy nem fellelhető: *katjasch* (gatya), *petjaar* (betyár). Az *l* palatalizált változata egyáltalán nem található meg a csolnoki dialektusban, pedig ez a jelenség amúgy jellemző a bajor nyelvjárásokra.

Az implicit kontaktushatás a **morfoszintaktika** területén sajátos paradigmákat eredményez. A szóátvételek esetében az átvett szó teljességgel integrálódik, itt még a két nyelv genetikai és tipológiai különbsége sem okoz gondot, az amúgy eredeti alakjában megtartott magyar jövevényszót a nőnemű alak német képzőjével látta el a német nyelvjárás: *ujschaagoschin* (újságkihordó [nő] – Zeitungsausträgerin), *poschtaaschin* (postás [nő] – Briefträgerin).

Ugyanez az eljárás mód a kicsinyítő képző esetében is: *tschikal* (kiscsikó), *taschkal* (kis táská=derelye). A magyar főnevek átvétele során a szó végén található mély magánhangzók (*ó*, *a*) hangsúlytalanra gyengültek, majd képzőként a csolnoki nyelvjárásra jellemző bajor *-l*, *-əl* kicsinyítő képzőt kapták meg.

Az igék vonzatánál is érződik a magyar nyelv hatása a német nyelvjárásban, a *warten* ige esetében ugyanis a magyar tárgyeset jelenik meg az *auf* vonzat helyett: *i hob di scho kwoat* (Ich habe [auf] dich schon gewartet. – Már vártalak téged).

A morfoszintaktika területén is fellelhető két vitatható jelenség a német dialektusban, amelyek akár a magyar nyelv hatásának is – tehát paradigmatisz konvergenciának a német nyelvjárás és a magyar nyelv között – betudhatók lennének, ám az anyaországi nyelvjárásokban is megtalálhatók, vagyis a struktúrák belső fejlődés eredményei.

Az egyik a kettős tagadás, amely a német irodalmi nyelvből a normalizálás folyamata során kihalt, ám a bajor – és a legtöbb „dunai sváb” nyelvjárás, ahogy a csolnoki is – megtartotta (Knoop 1997: 19, Eroms 2000: 461): *mid kha mensch retə ned* (Mit keinem Menschen redet er nicht). Zehetner (1985: 149) azonban még a négyszeres tagadásra is hoz példát a bajor nyelvjárásokból: *Bai uns hod no nia koana koan Hunga ned lain miassn*. Ugyanez a mondat a csolnoki német nyelvjárásban háromszoros tagadásként fordul elő, akárcsak a magyar nyelvben: *pə uns hod no nii kha mensch ned meezə hungə laide* (Bei uns hat noch nie kein Mensch nicht müssen Hunger leiden. – Nálunk még soha sen-

ki *sem* éhezett.). Ez az analógia azonban a ritkább esetek egyike, így semmiképpen sem tekinthető a kontaktusjelenség magyarázatának.

A másik jelenség a földrajzi nevek előtt használt *auf* prepozíció a *nach* helyett: *miə foan əf pest* (Wir fahren *nach* Pest. – Pestre utazunk.), amit a magyar nyelv is a *-ra, -re* raggal fejez ki. Földes (2005: 179) szerint ez inkább a magyar nyelv hatása, bár más német nyelvjárásokban sem ismeretlen. Az *auf Urlaub fahren* (szabadságra megy) az ausztriai németben is megtalálható (Ammon 2004: 823), sőt a bajor nyelvjárásban is (Merkle 2005: 185). Megállapítható tehát, hogy a fenti jelenségeknél a nyelvkontaktusban és az egy nyelvű közegben egyaránt fellépő nyelvi formák véletlen egybeeséséről van szó.

A csolnoki nyelvjárásra egyáltalán nem jellemző a hibrid igei ragozásból eredő morféma-kombináció, de más magyarországi német nyelvjárásban előfordul, mint pl. német nyelvi képzők, ragok alkalmazása a szóátvétel során: *gekikanalazt* - ausgelöffelt, *geporszívózt* – Staub gesaugt, (Knipf 2006: 207), *Der Appel ist verkukazt*. – Der Apfel ist verwurmt. (Knipf-Komlósi 2008: 303).

Fordított irányú jelenséggel is találkozhatunk, amikor magyar ragot, nyelvtani szerkezetet alkalmaznak német mintán: *Tuar's ne:i a Sup:ába*. – (Tu es hinein in die Suppe. – Tedd bele a levesbe.) (Földes 2005: 111), *A bibliothekban ver wan botva laut zu rēda*. – (In der Bibliothek ist es verboten, laut zu reden. – A könyvtárban tilos hangosan beszélni.)

Amikor a nominatív tartományban egyszavas magyar szavak átvételére kerül sor (ad hoc átvételek) grammatikai esetüket nem rag alakjában jelölik, hanem az átvevő nyelvtől, vagyis a német nyelvjárástól kapják: *so ən izé homsi ned öötroochə* (So ein Ding haben sie nicht angeboten. – Ilyen izét nem kínáltak.), *tes hobi in də suməkugl in də szennyestlāda hind trin* (Das habe ich in der Sommerküche in der Wäschekiste hinten drin. – Ez a nyári konyhában a szennyestládában van.), *see hom so ə kötődés* (Sie haben so eine Verbindung. – Van egy ilyen kötődésük.)

A magyar ragot névelővel, vagy névelő nélkül használt előljáró is helyettesítheti: *ii wil haid in mozi kee* (Ich will heute ins Kino gehen. – Ma moziba akarok menni.), *tea iz egyetemista und praucht petkwand in kollégium* (Er ist Student und braucht Bettwäsche im Wohnheim. – Egyetemista és ágynemű kell neki a kollégiumban.)

Közvetlen szókölcsonzásnak minősülnek a német nyelvjárásban a *hanem* és *habár* szintaktikai funkció szavak, amelyeknek egyáltalán nincs német eredetű megfelelőjük a dialektusban. A *nemcsak* – *hanem is* (nicht nur –

sondern auch) összetett kötőszó esetében is átkerül szóátvételnként a *hanem* a német nyelvjárásba: *ned nua wāi hodə trunɡə hānem ə piə aa* (Nicht nur Wein hat er getrunken, sondern Bier auch. – Nemcsak bort ivott, hanem sört is.)

A magyarországi német nyelvjárásokra gyakran előfordul még a *hogy* és a *vagy* kötőszók átvétele a magyar nyelvből, ez a csolnoki német nyelvjárásra azonban nem jellemző.

A pragmatikai funkciójuk szerint hezitációt, késleltetést, bizonytalanságot kifejező *hát, nahát* diskurzusjelölők előfordulása a leggyakoribb.

A magyar szintaktikai szerkezetek nem hagytak nyomot a német nyelvjárásban.

Lexikai és szemantikai szinten több szófajnál is megtalálható az a jelenség, hogy a nyelvhasználat során az átvevő nyelv azt tekinti mintának, és ahhoz alkalmazkodva változik, ami a környezetében domináns, esetünkben ez a magyar nyelv. Kétségkívül a szókészlet a legnyitottabb a más nyelvektől való átvételek tekintetében. Weinreich (1953: 109) szerint a szókölcsonzás a nyelvcsere legszembetűnőbb nyelvi következménye, míg a tükörfordítás a stabil kétnyelvűség tipikus velejárója. A csolnoki német nyelvjárásban mindkét jelenség előfordul. A kontaktusjelenségeket meg kell különböztetni olyan szempontból, hogy csak egyes helyzetekben, alkalmilag lépnek fel, vagy az adott nyelv részévé válnak, azaz állandósulnak. Jelen tanulmány csak az állandósult, az átvevő nyelv rendszerébe beépült kontaktusjelenségeket tárgyalja. Ezeket az elemeket a beszélők már nem érzik idegen eredetűnek. A magyarországi német nyelvhasználatában a leggyakoribb az egyszerű szóátvétel. Az egyes nyelvi jelenségek átvételének oka lehet mind pragmatikai, mind szociolingvisztikai eredetű: ismerethiány miatti képtelenség az adott tartalom kifejezésére; nyelvi ökonómia; lexikális kódolási hiány (az adott nyelvben egy lexikális hiátus található egy adott tartalom, eszköz vagy tárgy megnevezésére, így gyakran a tárggyal együtt átvételre kerül az elnevezés is); kulturális, ideológiai kapcsolatok, hatások; új tudományos, technikai jelenségek, neologizmusok; divat vagy az adott nyelv presztízse; eufemisztikus szándék, szemantikai többlettartalom, stb.

A szókölcsonzás terén egyértelműen megállapítható, hogy szófaji besorolás alapján a legtöbb átvétel a főnevek csoportjába tartozik, és leggyakrabban autoszemantikumok, vagyis önálló jelentéssel rendelkező nyelvi elemek. A magyarból átvett főneveknek tudvalevőleg nincs nemi besorolásuk, így érdekes nyomon követni, hogy ezek a főnevek a német nyelvjárásban milyen nemi kategóriába kerülnek.

- 1) Bizonyos esetekben a jövevényszó által kiszorított, vagy azonos értelmű német kifejezés neve határozza meg a szóátvétel nemét: **ti** *katjasch* (gatyá=alsónadrág – die Unterhose).
- 2) Meghatározó lehet a főnév természetes neve is: **to** *wiko* (bika – der Stier).
- 3) A német nyelvben a szóvégződés alapján is felállíthatók nemi kategóriák: **ti** *panda* (banda – die Bande, die Gruppe).
- 4) Esetenként véletlenszerű a nemi besorolás: **to** *lekwaar* (lekvár – die Marmelade).

A lexikális-szemantikai transzferencia esetében a közvetett és közvetlen kölcsönzés együttes, egymást kiegészítő érvényesülési folyamatát hibrid kölcsönzésnek nevezi a kétnyelvűséget kutató irodalom. A hibriditás folyamata általában nem egyszerűen additív kombináció, hanem eredményeként új minőség jön létre.

A **hibrid kölcsönzések**ben mindkét nyelv elemei jelen vannak, az interferenciahatás és a vegyülés eredményeképpen különböző típusokat különböztetünk meg:

1. Hibrid igekötős igék, amelyek egy magyar kifejezésnek a tükörfordításai. Ezek az igék a nyelvjárás saját morfémaiból tevődnek össze, csak éppen a magyar kognitív mintát követve és alkalmazva. Erb (2006: 218) e lexikalizációs folyamat okait a beszélők növekvő magyar nyelvi és ezzel egyidejűleg csökkenő nyelvjárási kompetenciájában, a dialektus töredékes átörökítésében, ill. a saját irodalmi nyelv hiányos ismeretében látja. Ezek a lexémák ilyenfajta összetételben nem képezik a nyelvjárási szókinész részét, a beszélők egyfajta kényszerhelyzet miatt folyamodtak a tükörfordításhoz: *aitsaichə* 'einzeigen' = vorstellen – bemutat, *oprechnə* 'abrechnen' = kündigen – leszámol, *rausnemə* 'rausnehmen' = mieten – kivesz (szobát), *(Noosə) ausploosə* '(Nase ausblasen)' = schnäuzen – orrot fúj. A jelentésbeli (szemantikai) kölcsönzó esetében az átadó nyelv lexémája egy hasonló, de az átvevő nyelvben nem azonos jelentésű lexémával helyettesítődött, mégpedig úgy, hogy új szóképzési elemekkel nem bővült az átvevő nyelv.

2. Hibrid összetett főnevek, amelyek a német nyelvjárásban a magyar összetett főnevek szemantikai megfelelői, viszont az irodalmi német teljesen más alkotóelemekkel képezi őket, és az alábbi formában és összetételben nem találhatók meg a befogadó nyelvben. Ezek a kifejezések mint modernizmusok általában ismeretlenek voltak az idősebb generáció számára, így arra kényszerültek, hogy a

többségi nyelvben használt szókapcsolatokat átültessék az elsődleges nyelvként használt nyelvjárásba. A *hitswooch* 'Hitzenwaage' = Fieberthermometer – lázmérő összetételénél a nyelvjárás az általa ismert mérőeszközt, a *mérleg* szót használta fel a kívánt tartalom kifejezésére. Az *opnempild* 'Abnahmebild' = Foto – fénykép és a *opnemmaschii* 'Abnahmemaschine' = Fotoapparat – fényképezőgép esetében a német nyelvjárásban jelentkező nominációs hiányosságot úgy fedte le a szóképzés, hogy az összetétel első tagjában lefordította magyarról magát a tevékenységet, majd második alkotóelemként hozzátette a cselekvés végtermékét (Bild/kép), ill. eszközét (Maschine/gép, ami mellesleg a franciából a 17. században átvett jövevényszó). Ugyanezt a paradigmát követte a *fluumaschii* 'Flugmaschine' = repülőgép esetében is. A *penzinprunə* 'Benzinbrunnen' = Tankstelle – benzinkút szó alkotása során az összetétel első tagját a nyelvjárási fonetikához hasonlítva, a második tagot lefordítva keletkezik az új szó, amelyet transzparenciája révén minden beszélő megért.

3. Gyakori a német nyelvjárásban a hibrid szóösszetétel egy idegen (esetünkben magyar) és egy indigén szabad morfémaiból. A magyarból származó *akár* előtaggal ellátott névmási határozó nagyon produktív a német nyelvjárásban, és teljesen kiszorította német pandantját: *akarwifil*, *akarwō*, *akarwān*, *usw.* = egal wie viel/wie viel auch immer, usw. – bármennyi, bárhol, bármikor stb. Ez a megengedő szóösszetétel a legtöbb magyarországi német nyelvjárásban megtalálható. Az átvétel oka valószínűleg nyelvi ökológia, mert a hibrid alak morfoszintaktikai szerkezete jóval egyszerűbb. Ugyanez a gazdaságosság lehet az oka a *dehot'(isch)ned* = ja doch, und ob, freilich – dehogyisnem képzésének. A *tsirokpeesə* = Hirsebesen – cirokseprű, *kölniwasə* = Kölnischwasser – kölni-víz, *raiskaschə* = Reisbrei – rizskása (tejberizs) határozós összetételeknél jól érzékelhető, hogy a magyar összetevő a szemantikai pontosítást szolgálja. A *katjahoosə* = weiße Leinenhose – gatyánadrág esetében szemantikailag redundánsnak tűnhet a szóösszetétel. Clyne (1967: 35) a hibrid szóösszetételek e formáját, vagyis amikor az összetételek tagjai szemantikailag nagyon közel állnak egymáshoz, vagy akár le is fedik egymást, „bilinguális tautológiának” nevezi), ám ha összevetjük a *katjasch* (gatyá = alsónadrág) képzett szóátvétellel, akkor rögtön nyilvánvalóvá válik, hogy a két denotátum közötti kü-

lönbségtétel miatt van szükség e többletjelölésre. Az *ovodaleererin* = Kindergärtnerin – óvonó lexéma képzése esetén a magyarból kölcsönzött szó kiegészül a foglalkozást jelölő német nyelvi taggal, hogy egyértelműsíthető legyen az intézmény és a személy közötti különbség. Hasonló elv alapján jött létre a *tschitschhookakrumbiæn* = Topinambur – csi-csóka. A példák azt is jól mutatják, hogy a szóösszetételekben az indigén és idegen összetevők sorrendje váltakozhat.

A jövevényszavak a formai-grammatikai osztályozáson kívül tematikai kategóriákba is sorolhatók, mint például

étkezési kultúra: *kopə* (kapor), *lekwaar* (lekvár), *muschtaar* (mustár), *paprikaasch* (paprikás), *taschkəl* (kis táska=derelye);
 ruházat: *kutschmə* (kucsma), *pagantsch* (bakancs), *tschischmə* (csizma), *pundə* (bunda), *katjasch* (gatya);
 növények: *pipatsch* (pipacs), *tulipoonə* (tulipán);
 állatok: *tschikəl* (csikó), *kokaasch* (kakas), *wiko* (bika);
 közélet: *aldomaasch* (áldomás), *hopsaschaari* (hopszasári=multság), *mozi* (mozi), *njaralni* (nyaralni), *ovoda* (óvoda);
 személyek: *koma* (koma), *petjaar* (betyár), *mamlas* (mamlasz), *pitang* (bitang), *tschees* (csósz), *ujschaagoschin* (újságkihordó [nő]), *poschtaaschin* (postás [nő]), *piəresch* (béres).

Összegzés

A csolnoki német nyelvjárás lexikális-szemantikai vizsgálata egyértelműen azt bizonyítja, hogy a szigetnyelvjárásokban a grammatikai rendszer minden területén, de leginkább a szókészlet tartományában előfordulnak újítások és változások, amely jelenségek szorosan összefüggnek a szigetnyelvjárások fejlődésének történelmi hátterével és a nyelvsziget-helyzetével. A tanulmány a teljesség igénye nélkül próbálta meg bemutatni a magyar többségi nyelvi környezetben élő német nyelvjárást még beszélő idős generáció kontaktusnyelvészeti mintáit. A felsorolt példák nem feltétlenül új keletű képződmények, így amíg számuk nem gyarapodik jelentősen, addig nem kell feltétlenül olyan negatív jelenségeknek tekintenünk őket, amelyek a nyelvvesztés elsődleges mintái, sokkal inkább a nyelvi mechanizmusok jelenségei a kétnyelvű környezetben. Az idegen eredetű jövevényszavak példáin jól megfigyelhető, hogy számuk a 19. században erősen visszaesett, és átadó nyelvként a magyar nyelvet vették igénybe. Kezdetben csak kényszerből, bizonyos hiányos, vagy a szókincsükben nem léte-

ző kifejezések pótlására, és a kommunikáció fenntartására, később a fiatal generáció hiányos nyelvjárási ismeretei miatt sajnos egyre tudatosabban. A magyarországi német nyelvjárás fennmaradását a jövőre vonatkozóan az fogja eldönteni, hogy egyrészt a kisebbségi nyelv családi szinten még elsajátítható-e elsődleges szocializációs eszközként, másrészt hogy az intézmények mennyiben segítik a kisebbségi nyelv elsajátítását és megőrzését.

Irodalom

- Ammon, Ulrich, et al: *Variantenwörterbuch des Deutschen*. Berlin/New York, 2004, Walter de Gruyter Verlag. 954 p.
- Bartha Csilla: *A kétnyelvűség alapkérdései*. Budapest, 1999, Nemzeti Tankönyvkiadó. 268 p.
- Borbély Anna: A nyelvcsere folyamata és kutatása. In: *Nyelvtudományi Közlemények* 98, Budapest, 2001, 193–215 p.
- Clyne, Michael: *Transference and triggering. Observations on the language assimilation of postwar german-speaking migrants in Australia*. The Hague, 1967, Martinus Nijhoff, 149 p.
- Diewald, Gabriele: *Grammatikalisierung. Eine Einführung in Sein und Werden grammatischer Formen*. Tübingen, 1997, Niemeyer Verlag. 133 p.
- Eroms, Hans-Werner: *Syntax der deutschen Sprache*. Berlin/New York, 2000, Walter de Gruyter Verlag. 510 p.
- Földes Csaba: *Kontaktdeutsch. Zur Theorie eines Varietätentyps unter transkulturellen Bedingungen von Mehrsprachigkeit*. Tübingen, 2005, Gunter Narr Verlag, 399 p.
- Gal, Susan: *Mi a nyelvcsere és hogyan történik?* Regio, 1991. 1. p. 66–76.
- Girnth, Heiko: *Untersuchungen zur Theorie der Grammatikalisierung am Beispiel des Westmitteldeutschen*. Tübingen, 2000, Max Niemeyer Verlag. 252 p.
- Keller, Rudi: *Sprachwandel*. Stuttgart, 2002, Uni Taschentücher, 238 p.
- Kiss Jenő: A német nyelv magyar jövevényszavai és a der, die, das. In: *Magyar Nyelv* 70. 1974, 458–462 p.
- Kiss Jenő: *Társadalom és nyelvhasználat*. Budapest, 2002, Nemzeti Tankönyvkiadó, 318 p.
- Knipf, Elisabeth: *Methodische und sprachliche Aspekte der Sprachinselforschung*. In: *Ungarndeutsche Minderheitenkunde*. Budapest, 2006, Bölcsész Konzorcium. ELTE., p. 180–210.
- Knipf-Komlósi, Elisabeth: Ungarn. In: Ludwig Eichinger-Abrecht Plewina-Claudia Riehl (Hgg.): *Handbuch der Sprachminderheiten*

- in *Mittel- und Osteuropa*. Tübingen, 2008, Gunter Narr Verlag, 265–329 p.
- Knoop, Ulrich: *Wörterbuch deutscher Dialekte*. Köln, 1997, Bertelmann Lexikon Verlag. 478 p.
- Kranzmayer, Eberhard: *Historische Lautgeographie des gesamt-bairischen Dialektraumes*. Wien, 1956.
- Merkle, Ludwig: *Bairische Grammatik*. München, 2005, Allitera Verlag. 208 p.
- Mirk Mária: Sprachgebrauch in Pilisszentiván/Sanktiwan bei Ofen. In: *Ungarndeutsches Archiv 1*. Budapest, 1997, ELTE Germanistisches Institut, p. 99–238
- Schirmunski, Viktor: *Deutsche Mundartkunde*. Deutsche Akademie der Wissenschaften zu Berlin, Veröffentlichungen des Instituts für deutsche Sprache und Literatur 25. 836 p.
- Wardhaugh, Ronald: *Szociolingvisztika*. Budapest, 1995, Osiris–Századvég. 363 p.
- Weinreich, Uriel: *Languages in Contact. Findings and Problems*. New York, 1953, Publications of Linguistic Circle of New York Number 1.
- Veith, Werner H: *Soziolinguistik. Ein Arbeitsbuch*. Tübingen, 2002, Gunter Narr Verlag. 278 p.
- Weinreich, Uriel: *Languages in Contact. Finding and Problems*. New York 1953, Publications of Linguistic Circle of New York. Number 1. 148 p.
- Zehetner, Ludwig: *Das bairische Dialektbuch*. München, 1985. Verlag C.H. Beck. 301 p.

Czirok Ferenc rajza

Horváth Ödön

A kikötőben

A tengerről hajnali szél
hozza a felkavart habot.
Az éji vihar véget ér;
amit összetört, ott csapong

a móló mentén a fehér
tajték között: fadarabok,
hínárcsomó, nádtörmelék.
Az egész örvénylik, forog.

Lassan kiderül; nedvesen
csillogó esőkabátomon
vízcseppek milliárdja.

Tőlem nagy távolságra
halászhajók a horizonton
s hangos sirályok messze fenn.

Búcsúnkhoz közel

Bonyodalmak csúcsára követlek.
Közös napunk tűzforrón sugárzik;
fagyosságod mégse langyosodik.
Ó, ebben a percben hogy akarlak!

Nem panaszkodom, nem vádaskodom;
a szó kimondhatatlan ilyenkor.
Egyedül leszel, noha örökre
gyökeret vert benned pillantásom.

Ahol a legszebb virág elhervad
a fényben, ott van a legforróbb szél,
ott a legfájdalmasabb az alkony.

Ahol egyetlen mély sóhajtással
helyet készítek neked magamban,
könnyek között a búcsú hegyormán.